

תשלומי מעילה

השלמת החפץ או תשלום ממוני

התורה מחייבת את המועל בקרבן אשם ובתשלום על הנאתו מן ההקדש בתוספת חומש:¹

נפש כי תמועל מעל וחסאה בשגגה מקדשי ה' - והביא את אשמו לה'... ואת אשר חטא מן הקדש ישלם, ואת חמישתו יוסף עליו.

לתשלום זה תפקיד מרכזי בתהליך הכפרה. אמנם יש דעות שונות ביחס לשאלה אם תשלום הקרן מעכב את הקרבת האשם,² אבל לכולי עלמא תשלום הקרן מעכב את הכפרה. כדי להעמיק בנושא זה, נבחן תחילה מהו השלב המדויק בו התשלום מתקיים.

מועד התשלום

נחלקו התנאים מתי חלים דיני תרומה על תשלומי קרן וחומש במקרה של אכילת תרומה על ידי זר - האם כבר משעת הפרשתו, או רק משעת נתינתו לכהן?³ יש להעלות אותה שאלה בנוגע לקרן וחומש של מעילה - מהו השלב בו חל התשלום להקדש? הנחת היסוד ברוב המקרים היא שנתנת הממון חלה רק בשעת העברתו הממשית להקדש ולא בשעת ההפרשה. אמנם בנוגע להקדש קיים כלל ייחודי: 'אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט'⁴ - פעולת ההקדשה נחשבת על פי דין התורה להקנאה ולהעברה לרשות ההקדש, כך שייתכן שאף בנוגע לתשלומי מעילה ההקדשה מהווה למעשה את התשלום להקדש. בכל אופן,

1 ויקרא ה', טו-טז.

2 יעויין בבבא קמא (ק"א). ובראשונים שם, וברמב"ם והראב"ד בהלכות מעילה (פ"א ה"ה).

3 תורת כהנים אמור, פרשה ו' פרק ו'; ירושלמי, תרומות פ"ו ה"א.

4 משנה קידושין פ"א מ"ו.

שאלה זו משפיעה הן על חובותיו של הגברא - מתי מקיים האדם את חובת התשלום להקדש ומתי האחריות למעות פוקעת ממנו, והן על מעמד החפצא - מהי השעה בו תשלומי המעילה הופכים לממון גבוה.⁵

אין לנו ראיות חותכות לאף אחד מהכיוונים שהעלינו, אך בידינו להציע סברות לכל אחד מהם. מסתבר ששאלה זו נובעת, בין היתר, מתפיסת יסוד חיובי מעילה. אם נבין שיסוד חיובי מעילה הינו ממוני, הכלים בהם נדון בשאלתנו הם כלים רגילים של 'חושן משפט'. להבנה זו, מעילה מהווה הרחבה של איסור גזל - כל הנאה ממונית מהקדש מהווה גזל ממנו. אם כך, סביר יותר שנדרשת נתינה ממשית להקדש, אם כי ייתכן ודין 'אמירתו לגבוה' יאפשר בפועל להסתפק בהקדשה. אך אם יסוד דיני מעילה הינו איסורי - בגלל שינוי מיעודו של הקדש או בגלל איסור מיוחד ליהנות מחפצי הקדש בגלל מעמדם הייחודי - ייתכן ודי בהפרשה גרידא המחילה דינים איסוריים.⁶

יעד התשלום

תוספות בכתובות מסבירים כי יסודם של תשלומי מעילה הוא בדיני גזלה, כך שאופי תשלום קרן וחומש להקדש הינו ממוני?⁷

אבל קרן וחומש של הקדש - אינו משום כפרה, אלא משלם ממון שגזל הקדש.

לפי הבנה זו סביר שלא תהיה משמעות ליעוד הספציפי של התשלום, שהרי המוקד הינו בהשבת הממון. אולם הסוגיה במעילה (ט) מגדירה ייעודים ספציפיים לכספי המעילה:

5 הסוגיה בבבא קמא (קיא.) משתמשת במונח "הביא מעילתו", ממנו משתמע יותר שנדרשת מסירה לגזבר ולא מסתפקים בהקדשה בלבד, אבל הדברים עדיין אינם מפורשים - תשלומי המעילה בסוגיה זו מושווים לקרבן האשם, והדגש הינו על התכלית: האם הדבר הובא בשורה התחתונה או לא.

6 בעיון 'סודות מעילה' (עמ' 155) עסקנו בהבנות השונות ביסוד חיובי מעילה בהרחבה.

7 ל: ד"ה זר שאכל.

כל קרבנות המזבח - למזבח. קרבנות קדשי בדק הבית - לבדק הבית. קרבנות צבור - לנדבת צבור.

הברייתא עוסקת בייעודם של כספי המעילה, וקובעת שהכסף מיועד לאותו תחום של החפץ בו התבצעה המעילה - קדשי מזבח, קדשי בדק הבית, וקרבנות ציבור.

בפשטות, סוגיה זו אינה הולכת בשיטת תוספות: אם יסוד תשלומי המעילה הוא בהשבת גזל ההקדש, אין סיבה לדרוש ייעוד מסוים לכסף המושב.⁸ לעומת זאת, אם יסוד התשלומים הינו איסורי הנובע ממעילה בחפץ הקדש, ייתכן בהחלט כי יסוד תשלומי מעילה הינו השלמת החפץ החסר. ניתן אמנם להבין כי גם לפי תוספות, מעבר לחיוב הממון להקדש בגלל הגזלה, יש דין נוסף המחייב להשלים להקדש את החסר. נפקא מינה בין שתי ההבנות תהיה האם במקרה של נתינה ממונית בלי השלמת החסר, הייעוד לתכלית מסוימת נדרש רק לכתחילה או שהינו מעכב: אם מהות תשלומי המעילה הינה השלמת החסר לא ייצאו ידי חובה כלל, בעוד אם מדובר בדין צדדי ייתכן והוא נדרש רק לכתחילה.

נפקא מינה נוספת בין ההבנה שהשלמת החפץ נובע מעיקר דין תשלומי מעילה (שיסודו איסורי) לבין ההבנה כי מדובר בדין צדדי הנלווה לתשלומי המעילה (שהינם ממוניים) - עולה מהשאלה מי הגורם שמפנה את תשלומי המעילה ליעד המתאים. בנוגע לכך קיימות שתי אפשרויות:

1. דברי הברייתא מתייחסים לגזבר; המועל מוסר את הקרן ואת החומש לגזבר, ועל הגזבר לדאוג שכסף זה יגיע ליעד הראוי לו.

2. זו חובה המוטלת על המועל עצמו; ייתכן כי כבר בשעת ההקדשה נדרש המועל להקדיש את הקרן ואת החומש ליעד מסוים.

במידה ונבין שמהות התשלומים היא השלמת החסר, יש להניח שהייעוד צריך

8 זאת מתוך הנחה שאין מחשיבים כל קדושת קרבן כרשות ממונית עצמאית.

להתבצע על ידי המועל בשעת ההקדשה. אבל אם נבין שהתשלום להקדש עומד במרכזו וההשלמה היא דין צדדי, סביר שהייעוד יכול להתבצע גם על ידי הגזבר.

ניתן למצוא התייחסות לשאלה זו באותה סוגיה במעילה. האמוראים שם נחלקו בנוגע לזיהוי המדויק של הקרבן אליו מיועדות המעות, ובכך נדון בהמשך; מעבר לתורף מחלוקתם, ניתן ללמוד מהביטויים בהם הם משתמשים על אופן ייעוד המעות:⁹

איתמר: הנהנה מבשר קדשי קדשים לפני זריקת דמים, ואמורי קדשים קלים לאחר זריקת דמים - רב אמר: מה שנהנה - יפלו לנדבה, ולוי אמר: יביא דבר שכולו למזבח.

מהביטוי 'פלו' בו משתמש רב משתמע כי הפניית המעות לייעוד מסוים אינה מוטלת על המועל; הייעוד מתרחש מאיליו כביכול ברשות הגזבר. לעומתו, לוי משתמש בביטוי 'ביא', ממנו משתמע שעל המועל לייעד את הכסף לתכלית מוגדרת ומסוימת.

יש מקום להעלות אפשרות שיהיה פער הלכתי בין הקרן לבין החומש: הקרן באה במקום החפץ בו התבצעה המעילה וייתכן שמהווה תחליף לו (היבט ממוני), ואילו יסודו של החומש עשוי להיות בתשלום נוסף להקדש מדין כפרה (היבט איסורי).¹⁰ כמו כן, יש מקום לשקול אפשרות של הבדל בין קדושת דמים המתחללת במעילה, לבין מעילה בקרבן שנשאר בקדושתו. בקדושת דמים יש הפסד ממשי לחפץ הקדש ובה יהיה יותר מקום להבנה שתשלומי מעילה

9 נראה לי שישנו קשר מהותי בין השאלה הנידונה בגוף הדברים - מי ייעד את הכסף, לבין תוכן מחלוקתם של רב ולוי בנוגע לייעוד הכסף, ואין אלו שתי שאלות שבמקרה נודמנו לפונדק אחד, ויעויין עוד בהערה 27 בשלהי עיון זה.

10 יש לציין כי הנפקא מינה המבחינה בין לכתחילה לדיעבד אינה רלוונטית ביחס לחומש, שאינו מעכב את הכפרה כלל.

מבוססים על השלמת החפץ, בעוד מעילה בקדושת הגוף שאינה גורמת לחילול החפץ – מובילה להבנה כי תשלומי מעילה מבוססים על כפרה.

תוספות הרי"ד מקבל את ההבחנה בין הקדשים השונים, ומעלה בעקבות כך חידוש מרחיק לכת:¹¹

בודאי בקדשי בדיק הבית, דמחייב בתשלומין - איכא חומש.
אבל בקדשי מזבח ליכא תשלומין, דנהי דמחייב להביא קרבן מעילה - אבל אינו חייב לשלם למזבח חתיכת בשר קודש שאכל! וכיון דליכא קרן, ליכא חומש.

מדברי הרי"ד יוצא שכלל אין חיוב תשלומים במעילה בקדשי מזבח! קשה להבין איך יפרש הרי"ד את הסוגיה במעילה, האומרת במפורש שכל קרבנות מזבח - למזבח. אולי יש לחלק לדעתו בין קדושת דמים למזבח (קרבן בעל מום או דמים שהוקדשו לקנות מהם קרבן) המתחללת במעילה ובין קדושת הגוף, כאשר המשנה מתייחסת לקבוצה הראשונה.

בכל מקרה יש מקום ליישם את סברת הרי"ד בצורה מתונה יותר, כפי שהצענו לעיל: בחפצים הקדושים בקדושת דמים בהם ההקדש מתחלל - חיוב קרן נובע מחיוב ממוני הנובע מגולת ההקדש, או מחובה להשלמת החפץ החסר. אך בקרבנות ובקדשים הקדושים בקדושת הגוף בהם ההקדש אינו מתחלל - חיוב התשלום הוא בבחינת כפרה ועונש למועל; אין קשר ישיר בין התשלום ובין החפץ בו התבצעה המעילה, כיוון שקדושתו לא הושפעה מהמעילה.

בהקשר זה נראה לי להציע, כי במעילה בדמי קרבן של חברו הקדושים בקדושת דמים למזבח, מיועדים תשלומי המעילה לקרבן יחיד בבעלותו של אותו חבר, ולא עבור קרבן ציבור. אין בידי ראיות לכך, אבל הדבר מסתבר שכן קיים הבדל משמעותי בין מעילה בקרבן גמור למקרה זה. המועל בקרבן אינו מחלל אותו, ואין במעילתו הפסד לא להקדש ולא לבעל הקרבן - לכן מסתבר שתשלומים על מעילה זו הינם מצד כפרת המועל בלבד. בניגוד לכך, במקרה של מעילה

11 שבת כה. ד"ה שכן מחפ"ז.

בדמי הקרבן, המעילה מחללת את המעות ומפסידה את מביא הקרבן (לפחות בקרבנות שחייב באחריותם). בעקבות כך מסתבר שתשלומי המעילה יצטרכו להשלים הפסד זה מדיני מעילה כמו בקדשי בדק הבית. יש להדגיש כי התשלום לחברו אינו רק מצד דיני ממונות (כדין דבר הגורם לממון וכדומה), אלא מדין השלמת החפץ הקיים בתשלומי מעילה.

ייעוד לקרבן ציבור

בדברי רב, האומר שכספי המעילה נופלים לנדבה, מפרש רש"י: "פלו לנדבה – לקרבנות צבור".¹² גם בדברי לוי ש"יביא דבר שכולו למזבח" מבארת הגמרא בהמשך ש"מאי ניהו? – קטרת", שגם היא קרבן ציבור הנקנה בדרך כלל מכספי תרומת הלשכה.¹³ איך כספי מעילתו של היחיד – שבשעת הקדשתם הם ממונו – הופכים להיות ממון הציבור?

ניתן להציע שכאשר המועל משלם להקדש הוא מחויב למסור את הכסף לציבור – בנתינת המעות להקדש המועל מקנה את הכסף לציבור עבור ייעוד מסוים. אמנם קיימות מספר בעיות בפתרון זה:

1. האפשרות שיחיד יתנדב קרבן ציבור שנויה במחלוקת תנאים (כבא מציעא קיח.), ובמקביל מתנהל בראשונים דיון שלם מתי חוששים שמא לא ימסרנו יפה יפה.¹⁴ הראשונים מעלים חילוקים שונים בין הסוגיות, ולפחות לפי חלקם תהיה בעיה במסירת כספי מעילה לקרבן ציבור.

אמנם בעולת קיץ המזבח לרב הבעיה הראשונה פחות קריטית: גם אם

12 וכן פירשו תוספות בד"ה הנהנה. יעויין בפירוש המשניות לרמב"ם (פסחים פ"ט מ"ז): "כל מקום שיאמר 'פלו דמיו לנדבה', כלומר: עולה נדבה – והוא שיתן אותן הדמים בתיבות שבמקדש, ובית דין מקריבין באותן הדמים עולות".

13 רמב"ם הלכות שקלים פ"ד ה"א.

14 בעיקר סביב הסוגיה ביומא לה: יעויין בתוספות שם (ד"ה ניחוש) ובריטב"א שם (ד"ה מהו דתימא).

תישאר בעלותו של המועל על העולה, ייתכן ואין בכך כדי לעכב כשמדובר בעולת נדבה.¹⁵ בכל אופן, הבעיה מחריפה כשאנו באים לעסוק בקטורת לשיטת לוי: מאוד תמוה שאת הקטורת, שהיא קרבן ציבור מובהק, ואין בה כלל נדבות – לא של היחיד ולא של הציבור – נאפשר לקבל ממנו יחיד.

2. כיוון שהתשלום כאן הוא חובה, לא ברור אם בכוח המועל ליחיד אותו לצורך מסוים, כפי שרב ולוי דורשים. במקרה רגיל בו אדם מנדב מעצמו את צרכי ההקדש, ייתכן שניתנת לו גם הסמכות לנתב ולייחד את נדבתו לציבור. אבל בתשלומי מעילה, שגם אם אין להם חיוב ממוני הם ודאי דבר שבחובה, סביר שלא המועל הוא שמגדיר את ייעוד הכספים. ייתכן אמנם שהוא יוכל לייעד את המעות לציבור – כרשות ממונית מוגדרת ממנה גזל, אבל הייעוד לקרבן ספציפי בעייתי יותר.

מותר אשם

כדי לבחון את הנושא לעומק, נבחן מחלוקת תנאים לגבי מצב אחר בו עולת קיץ המזבח מגיעה ממעות היחיד:¹⁶

תמורת אשם, ולד תמורתה וולדן וולדן עד סוף העולם - ירעו עד שיסתאבו, וימכרו, ויפלו דמיהן לנדבה; רבי אליעזר אומר: ימותו; ורבי אלעזר אומר: יביא בדמיה עולות.

אשם שמתו בעליו ושכפרו בעליו - ירעה עד שיסתאבו, וימכרו, ויפלו דמיו לנדבה; רבי אליעזר אומר: ימותו; רבי אלעזר אומר: יביא בדמיהן עולות.

המשנה עוסקת ב'מותר אשם' – מקרים בהם לא ניתן להקריב את קרבן האשם

15 בעיות עלולות להתעורר ביחס לסמיכה על עולה וביחס לחובה לחשוב לשם בעלים (משנה, זבחים פ"ד מ"ו). אולי יהיה מקום להתלבט אם הקרבן כשר לעבודה, במקרה שהן המועל והן הציבור מימנו את קניית העולה.

16 משנה, תמורה פ"ג מ"ג.

כיוון שהבעלים כבר נתכפרו בקרבן אחר או מפני שהבעלים מתו ואין כפרה למתים. במשנה מופיעות שלוש דעות מה עושים עם בהמה שהופרשה לאשם והפכה למותר אשם:

1. שיטת חכמים היא שמוכרים את הבהמה ומביאים בדמיה עולת נדבת ציבור לקיץ המזבח.

2. שיטת רבי אליעזר היא שאשם כחטאת, ומותר אשם ימות כמותר חטאת.¹⁷

3. שיטת רבי אלעזר היא שהבעלים מביא בדמי הבהמה עולת יחיד.

בשיטת חכמים ורבי אלעזר מתקיים מעבר מקדושת אשם לקדושת עולה, המבוסס על מדרשו של יהודע הכהן:¹⁸

מדרש דרש יהודע כהן גדול: 'אשם הוא, אשום אשם לה' - זה הכלל: כל שהוא בא משום חטא ומשום אשמה - ילקח בו עולות, הבשר - לשם, והעורות - לכהנים.

לחטאות ולאשמות אמנם יש תפקיד וייעוד מיוחד, אבל באופן כללי הם חלק מקטגוריית קדשי הקדשים. ייעודם המרכזי הוא להיות 'לה', וכשאינן יכולות לממש בהם את ייעודם הספציפי, מסיטים אותם לקרבן כללי ומקיף יותר, דהיינו: עולה.

תהליך דומה מתרחש בסוגייתנו במעילה: המועל בחטאת או באשם - לכתחילה אמור לייעד את כספו לאותה המטרה. אבל במידה וזה בלתי אפשרי, כיוון

17 נעסוק בשיטת רבי אליעזר בעיון 'דם חטאת שנכנס להיכל' (עמ' 340), ושם נציע כי שיטתו העקבית היא להשוות בין אשם לחטאת בדיניה הייחודיים: פסול מחשבת שלא לשמה, דם שנכנס פנימה, וסוגייתנו - מותר חטאת.

18 משנה, שקלים פ"ו מ"ו; המדרש מובא גם בתמורה כג: ושם נזכר במפורש מותר אשמות.

שהתכפר בקרבן המקורי (שלא התחלל), עליו להביא את המעות כעולה לפי רב. על דעת לוי נעמוד בהמשך.

אך בדברי חכמים במשנה בתמורה מתרחש שינוי נוסף בין הקדשה ראשונה לשניה: לדבריהם, קרבן היחיד הופך להיות קרבן ציבור.¹⁹ דברים אלו תמוהים: רבי אלעזר אכן סבור שהבעלות המקורית על הקרבן במקומה עומדת, אבל דעת חכמים צריכה עיון. הבנת שיטתם תקבע אם ניתן ליישם הסבר דומה בדעת האמוראים בסוגייתנו.

הרמב"ן התייחס לנקודה הזאת בפירושו לתורה:²⁰

אבל קיץ המזבח הבאה מן המותרות - לב בית דין מתנה עליהן, ולפיכך היא עולת צבור.²¹

לפי הרמב"ן, הפקעת הבעלות על המותר אינה אוטומטית, אלא נובעת מהתערבות חיצונית של 'לב בית דין' ש'מִתְנָה' על הבעלות על הקרבן. מבחינה עקרונית גם הקרבן החדש היה צריך להיות מוקרב כקרבן יחיד, כשיטת רבי אלעזר.

הבנה אחרת, שמדובר בעיקר הדין, נמצאת בחידושי הגרי"ז על הש"ס:²²

הנה דינא דאשם שמתו בעליו לרעיה אזלא - הוא הלכה, דכל שבחטאת מתה

19 המשנה הבאה שם מביאה מספר פערים בין קרבן יחיד לקרבן ציבור בהקשר של המחלוקת שם: נסכים, סמיכה ובעלות על העור.

20 ויקרא א', ב.

21 הריטב"א בשבועות יב. מביא אפשרות דומה, אבל מעט שונה: לדעתו כל המקדיש אשם וחטאת "כמותנה ועומד שנתקן בהם את המזבח שלא יהא בטל, וכאילו פירשו כן בשעת הפרשתן". אמנם לא ברור אם הריטב"א בא לפרש רק את ההוה אמינא בסוגיה, שמקריבים את הבהמה עצמה שהוקדשה לקרבן יחיד כעולת ציבור, או שדבריו שייכים גם למסקנה שמביאים בדמיהם קרבנות קיץ המזבח. סביר שיהיה שוני בין שתי האפשרויות הללו, ויעויין בסוגיה שם בהרחבה.

22 זבחים ה: ד"ה אשם שניתק לרעייה; הבנה זו מופיעה אף בחידושי על הרמב"ם, הלכות פסולי המוקדשין פ"ה ה"ח.

- באשם רועה, וכמו כן מותר אשם.
 פשוט דמצד ההלכה גם כן דינא שיפלו דמיו לקיץ המזבח.

לפי הגרי"ז, חלק מההלכה שמותר אשם וחטאת קרב כעולה, הוא שעולה זו תהיה עולת ציבור. ניתן לנסות לבאר להלכה זו בעקבות הדיון שניהלנו בעיון 'בעלות בהקדש' (עמ' 107) בנוגע לבעלות בקרבנות, שם הצענו שתי הבנות חלופיות:

1. הבעלות על קרבן נובעת מהבעלות הממונית שלפני ההקדשה: הקדשת קרבן יוצרת חלות קדושה, אבל אינה מוחקת לגמרי את הבעלות הקודמת, שנשארת ברמה זו או אחרת.

2. הקרבן קנוי לבעליו לכפרה, אך שייך כולו לה': העובדה שקרבן קרב לשם בעלים מקנה להם זכויות לגבי דינים מסוימים בקרבן.

אם נבין כאפשרות הראשונה, אזי ההמרה מקרבן יחיד לקרבן ציבור באמת מחודשת וללא טעם; אמנם זו אפשרות סבירה כאשר עוסקים בהלכה למשה מסיני. אך במידה ונקבל את האפשרות השניה נוכל להבין זאת בפשטות. עקירת שם חטאת או אשם מבטלת ממילא גם את בעלות היחיד על הקרבן, שכן שייכות הקרבן לבעלים נובעת מכך שהוא עומד לכפרתם. במידה והקרבן לא משמש לכפרה בלאו הכי, גם הבעלות נעקרת וממילא הקרבן הופך לקרבן ציבור. הדבר דומה להיבט הבסיסי בדיון 'מותר אשם': קרבן עולה הינו קרבן כללי בעל מכנה משותף עם קרבן אשם, אלא שלאשם קיימת קומה נוספת וייעוד מוגדר. כאשר ייעוד זה אינו קיים – ניתן להביא מדמיו קרבן עולה.

ייתכן וניתן ליישם הלכה למשה מסיני זו בנוגע לתשלומי מעילה, שהרי לפי שני האמוראים בסוגייתנו התשלומים הופכים לקרבן ציבור. אמנם מסתבר שהדבר תלוי בשתי האפשרויות שהצגנו בנוגע להבנת ההלכה. כאמור, הלכה זו עשויה להתפרש כגזירת הכתוב גרידא, הקיימת במותר האשם בנוגע להמרת סוג הקדושה ולהפיכתו לקרבן ציבור. להבנה זו, לא ניתן להרחיב את ההלכה גם לתשלומי מעילה, שהרי הם אינם כלולים במפורש בגזירת הכתוב. אך מסתבר שהלכה זו משקפת עיקרון: חוסר האפשרות להתכפר במותר האשם מוביל לביטול

זהותו הייחודית כאשם ואת זיקתו של המתכפר, ומעבירו לרשות הציבור. לאור זאת, ניתן לדבר על תופעה דומה במעילה, והתשלומים – שאינם יכולים לכפר על הבעלים – הופכים לקרבן ציבור: קטורת או עולת קיץ המזבחת.

דבר דומה מתרחש גם במקרה השני המופיע במחלוקת רב ולוי שראינו – אימורי קדשים קלים לאחר זריקת הדם. במקרה זה זכות הבעלים בקרבן מתייחסת רק לבשר, שהותר לאכילה. האימורים לעומת זאת כבר קרבים למזבח ודומים לעולה, כך שמעילה בהם אינה פוגעת במטרת הקרבן ואינה מחייבת בקרבן חדש.²³ ממילא אין מקום לדבר על 'השלמה' בנוגע אליהם בדומה לאשם שלא ניתן להביאו שוב לאחר שהוקרב האשם הראשון, ואם כן המועל באימורים לאחר זריקת הדם מביא עולת ציבור כתשלום על מעילתו.

עולת קיץ המזבחה או קטורת

מחלוקת רב ולוי בנוגע לזהות קרבן הציבור הספציפי אליו משמשים כספי המעילה נסובה סביב השאלה איזה קרבן מיישם מטרות הקרובות לאלו של בשר ואימורים העומדים להקטרה – קטורת או עולת קיץ המזבחה? כפי שנראה, כל אחת מדעות האמוראים אינה נקיה מקשיים.

לדעת לוי, לא ניתן להביא עולה במקום אימורים בגלל הפער ביניהם בנוגע לרמת הקדושה: בעוד האימורים קרבים במלואם,²⁴ בנוגע לעולה הדבר שונה – על אף שבשר העולה כולו לגבוה, עור העולה הולך לכהנים, וממילא לא כל העולה לגבוה. כנראה זו הסיבה שלוי לא מסתפק בעולת קיץ המזבחה, ודורש שהתשלומים יבואו כקטורת, המוקטרת בשלמותה.

23 יש לעיין אם הקטרת האימורים היא המשך תהליך הקרבת הקרבן ונשמר בה ייחודו, או שמא כל ההקטרות בני חדא ביקתא אינון ונחשבות לקיום באכילת מזבחה. נעסוק בכך בעיון 'הקטרת האימורים' (עמ' 353).

24 נראה שאף בשר קדשי קדשים מוגדר כמי ש'כולו לגבוה' ואין בו היתר להדיוט, שהרי אף הכהנים שאוכלים ממנו לאחר זריקת דמים נחשבים כאוכלים מ'שולחן גבוה'.

אך רב עשוי לערער על טענה זו ולטעון שקטורת אינה עשויה להוות תחליף משום שמדובר בסוג קדושה שונה, וזאת משני כיוונים:

1. אף שהקטורת כולה למזבח, נראה שאכילת מזבח בקטורת שונה מאכילת מזבח בבשר עולה: הבשר עצמו נחשב מתנה לגבוהה, בעוד הקטורת היא רק אמצעי להעלאת עשן.²⁵

2. הקטרת הקטורת היא חלק מחובות היום ומלוח הזמנים הקבוע במקדש, ובכך שונה במהותה מקרבנות היחידה, הדומים מבחינה זו יותר לעולת קיץ המזבח.²⁶

אם כן, נראה שרב ולוי נחלקו האם להעדיף דמיון ברמת הקדושה או בסוג הקדושה. מסתבר שהשורש למחלוקת זו הינו תפיסות שונות בנוגע ליסוד תשלומי מעילה. רב סבר שתשלומי מעילה בעיקרם הם השלמת החפץ בו התבצעה המעילה, ולכן יש להשיב קרבן הקרוב ביעודו ומהותו לקרבן המקורי. הן עולה והן בשר הקרבנות נחשב למתנה לגבוהה, בעוד מהותה של הקטורת שונה, כפי שביארנו. לעומת זאת, לוי תפס כי תשלומי המעילה נובעים מדין גזל, ועיקרם הוא תשלום ממוני להקדש; לכסף אין צביון אישי, ולכן אין להקפיד על קרבן בעל תפקיד מסוים. אולם רמת הקדושה היא גורם המשפיע

25 אמנם אף שהצעה זו סבירה היא טעונה בירור. מסתבר שזו הסיבה לשוני ביחס לאימורים שצריך להקטיר דווקא על המזבח, בעוד קטורת מקטירים במקום מזבח הזהב גם אם אין מזבח (זבחים טו): אם נדרשת אכילת מזבח כבאימורים מסתבר שגדרש חפצא של מזבח, אבל אם נדרש רק מעשה הקטרה והעלאת עשן כבקטורת - ניתן להסתפק במקום המזבח. אמנם תוספות שם (ד"ה עד) מתלבטים אם מנחות כקטורת או כזבחים, והדבר צריך תלמוד.

26 יעויין בגמרא בערכין (א); שם מתנהל דיון אם עולת נדבת ציבור טעונה שירה כמו שאר קרבנות ציבור או לא. לפי רוב המפרשים שם מדובר בעולת קיץ המזבח, אבל רבינו גרשום שם טוען שמדובר בנדבת ציבור על נס שנעשה להם. זאת בניגוד לשיטת הרי"ף (ברכות יג. בדפי הרי"ף) והרמב"ם (הלכות תפילה פ"י ה"א) שאין הציבור מביאים נדבה. גם בעל המאור החולק על הרי"ף שם משתמש בעולת קיץ המזבח כתקדים להבנתו, אבל אפילו לדבריו אין מקור לכך שהציבור יכול ליזום עולת נדבה. הרחבנו בנושא בעיון 'בעלות בקרבנות ציבור' (עמ' 133).

על הגדרתו הממונית של הקרבן: כאשר יש היתר להדיוט בקרבן, לא ניתן לומר שמדובר בממון גבוה באופן מלא, ומסיבה זו יש חשיבות מיוחדת להקפדה על קרבן ש'כולו לגבוה'. טענה זו מדויקת בדברי לוי; לוי אינו אומר בפשטות "קטורת" אלא מדגיש את הרעיון שצריך דבר ש'כולו למזבח'. לא ניתן לשלם עבור מעילה בדבר שיש לו היתר רחב יותר להדיוט (כמו עור העולה) מאשר הקרבן בו מעלו. יש להדגיש כי להבנה זו ייתכן שיייעוד הכסף אינו דין צדדי לחלוטין, אלא מהווה קיום נוסף בתשלומי הגזלה. בהתאם לכך, ייתכן כי הייעוד מתבצע על ידי המועל עצמו ולא על ידי הגזבר.²⁷

ניתן להציע הסבר נוסף לדעת רב הקושר את דעתו לבעיה צדדית: הגדרת הקרבן כקרבן ציבור. כפי שראינו לעיל, הגמרא ביומא (לה:) מעלה אפשרות שאין לקבל נדבת יחיד לעבודות ציבוריות במקדש, "שמא לא ימסרנה יפה יפה", והראשונים דנים בהיקף המדויק של הבעיה. כפי שציינו, בעלות יחיד בעלות קיץ המזבח לא תפסול את הקרבן אלא תשנה את הגדרתו מקרבן ציבור לקרבן יחיד – ולכן רב רואה את זה כפתרון סביר. לעומת זאת, ייתכן ובעלות יחיד על קטורת תפסול אותה, כיוון שיייתכן וקיימת דרישה מיוחדת לגבי קרבנות המהווים חלק מסדר היום הרגיל במקדש, שיבואו מממון הציבור דווקא. לוי, כאמור, סובר שיש להביא קטורת דווקא בגלל רמת הקדושה המשותפת לה ולבשר הקרבן בו התבצעה מעילה; אולם לא ברור לחלוטין כיצד לוי יתמודד עם החשש שהקטורת לא תוגדר כקרבן ציבור, כאשר היחיד מנדב את הכסף עבורה.

27 יש לשים לב שניתוח עמדות האמוראים לפי תוכן דבריהם, הפוך מהניתוח שהצענו לאור לשונם. בתחילת העיון הצענו שרב המשתמש בלשון 'פלו' אומר שהגזבר מייעד את הכסף, בעוד לוי המשתמש בלשון 'ביא' סבור שהמקדיש מייעד אותו למטרתו הספציפית. הסקנו מכך, שלפי רב יסוד התשלומים הינו בהיבט הממוני, ולפי לוי יסודם בהשלמת החפץ הנעוץ בהיבט האיסורי. אולם בשלב זה אנו מערערים למעשה על שתי ההנחות: (1) רב סובר שיסוד התשלומים בהשלמת החפץ, ולוי סובר שיסודם בהיבט הממוני; (2) גם להבנה שיסוד התשלומים בהיבט הממוני ייתכן בהחלט שעל המועל לייעד את הכסף לייעודו, כפי שביארנו. לאור זאת, אם נרצה לבאר את עמדותיהם של רב ולוי כדברינו, יהיה עלינו להעדיף את הסברה על פני הדיוק המילולי.

סיכום

התורה מצווה כי המועל מן ההקדש "ישלם" – מילה שהוראתה 'פיצוי כספי', אך יכולה להתפרש גם במובן של 'השלמת החסר' ותיקונו. דיון מפורסם קיים ביחס לתשלומי נזיקין, אם נועדו להשלים את החסר או לפצות את הנזק, ואנו ניהלנו כאן דיון מקביל ביחס לתשלומי המעילה. ההשלכות ההלכתיות של דיון זה קשורות לייעוד התשלומים (בדק הבית, מזבח, ציבור, עולת קיץ המזבח וקטורת) ואולי אף לשאלה מי מייעד אותם לכך – הגזבר או המועל.

עמדנו אף על ההבחנה בין סוג הקדושה – ייעודו ואופיו של כל קרבן וקרבן, לרמת הקדושה – מוחלטות נתינתו לה'. הצענו כי אם המטרה היא השלמת החסר, נדרש דימיון בסוג הקדושה הספיציפי; אך אם המטרה היא תשלום ממוני, יש להביא קרבן בעל אופי ממוני דומה ובעל רמת קדושה זהה.

